

Poznań, 20.05.2020 r.

prof. UPP dr hab. Dariusz Pieńkowski
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu
Wydział Ekonomiczno-Społeczny
Katedra Nauk Społecznych i Pedagogiki

RECENZJA

pracy doktorskiej **mgr Małgorzaty Halaburdy** pt. *Uwarunkowania oraz efekty wdrażania i realizacji zasad społecznej odpowiedzialności biznesu w przedsiębiorstwach sektora budowlanego w Polsce* napisanej pod kierunkiem dr hab. Arnolda Bernaciaka, prof. nadzw. WSB w Wyższej Szkole Bankowej w Poznaniu w 2020 r.

Podstawa formalna podjęcia recenzji

Podstawą formalną opracowania recenzji jest Uchwała nr 15/2020 Rady Akademickiej Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu z dnia 05 maja 2020 r. w sprawie powołania recenzenta w przewodzie doktorskim mgr Małgorzaty Halaburdy w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie ekonomia i finanse.

Podstaw merytoryczną oceny jest przedłożona praca doktorska.

Ocena została przygotowana zgodnie z wymogami Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce.

Struktura pracy

Praca obejmuje 273 strony, 17 rysunków, 62 wykresy, 66 tabel i 1 załącznik.

Praca składa się ze *Wstępu* (16 stron) i *Zakończenia* (6 stron) oraz pięciu rozdziałów podzielonych na podrozdziały I i II poziomu, w tym:

- Rozdział 1: 6 podrozdziałów II poziomu na 24 stronach,
- Rozdział 2: 5 podrozdziałów II poziomu na 28 stronach,
- Rozdział 3: 6 podrozdziałów II poziomu na 36 stronach,
- Rozdział 4: 6 podrozdziałów II poziomu na 84 stronach,
- Rozdział 5: 5 podrozdziałów II poziomu na 30 stronach,

Praca posiada spis treści, spis literatury oraz spis rysunków, tabel oraz wykresów.

W pracy wykorzystano 355 pozycji źródłowych, w tym:

- 144 pozycji zwartych i artykułów w czasopiśmie (ok. 15% pozycji angielskojęzycznych),
- 2 akty prawne,
- 7 sprawozdań z badań,
- 44 dokumenty i raporty,
- 56 stron internetowych.

Należy wskazać dla porządku na to, że nie do końca zrozumiałym jest włączenie np. różnych raportów GUS czy Komisji Europejskiej do sekcji bibliograficznej *Dokumenty przedsiębiorstw* (sekcja ta powinna być zatytułowana *Raporty* lub *Dokumenty i raporty*), podobnie jak pozycji 4 i 8 do *Stron internetowych* (ale ta kwestia to pewnie zwykłe przeoczenie).

Praca jest opracowaniem z szerokim wykorzystaniem różnych źródeł, w tym również angielskojęzycznych. Niewątpliwie świadczy to o dobrym i wszechstronnym przygotowaniu Autorki do badań w zakresie podejmowanych zagadnień. Poszczególne treści rozprawy są dobrze udokumentowane w odniesieniach do literatury, a liczne źródła internetowe zostały prawidłowo opisane z datą dostępu. Rysunki, tabele i wykresy są bardzo przejrzyste i starannie wykonane, co ułatwia ich analizę.

Generalnie Autorce udało się stosunkowo proporcjonalnie rozłożyć treści w ramach poszczególnych rozdziałów, tym niemniej, jedynie rozdział 4 jest nieproporcjonalnie obszerny przekraczając swoją objętością nawet blisko czterokrotnie niektóre rozdziały. W tym zakresie praca wymagała większego wyważenia w zakresie prezentowanych treści w ramach tego rozdziału.

Wstęp bardzo obszernie przedstawia cel pracy, podmiot badań i uzasadnia podjęcie badań. Tym niemniej, Autorka nietypowo we *Wstępie* zbyt obszernie przedstawiła swoje metody i materiały szeroko opisując badaną populację, dobór próby i sposób przeprowadzenia badań. Zagadnienia te zwykle przedstawia się w osobnym rozdziale w dalszej części pracy wskazując we *Wstępie* jedynie na najważniejsze kwestie w tym zakresie. Dotyczy to również szerokiego opisu podmiotu badań w sekcji poświęconej *Delimitacji polskiej branży budowlanej*, która ponownie podejmowana jest w rozdziale 3, w którym Autorka opisuje polską branżę budowlaną.

Rozdział 1 podejmuje teorię trwałego i zrównoważonego rozwoju wskazując na najważniejsze pojęcia i zależności pomiędzy gospodarką, społeczeństwem i środowiskiem. Na uwagę zasługuje bardzo interesująca i poparta literaturą analiza podejmująca się opisu genezy pojęcia, różnych rodzajów trwałości, wskaźników i instrumentów, a nawet kwestii sprawiedliwości międzypokoleniowej w nawiązaniu do podstawowych pojęć i zagadnień w tym zakresie. Można więc powiedzieć, że Autorka dokonała przeglądu najważniejszych kwestii poruszanych w ramach rozważań wokół trwałego i zrównoważonego rozwoju z perspektywy podjętego tematu pracy.

Rozdział 2 obejmuje kwestię społecznej odpowiedzialności biznesu z perspektywy zarządzania przedsiębiorstwem. Podobnie jak w poprzednim rozdziale na uwagę zasługuje szeroka analiza definicji i genezy pojęcia w oparciu o dobrze udokumentowane źródła. Autorka podjęła przesłanki dla społecznej odpowiedzialności biznesu zarówno z perspektywy Kościoła katolickiego, jak i Unii Europejskiej, standardów ISO (w tym ISO 26 000) czy debat naukowych liberalistów takich jak M. Friedman czy A. A. Berle ze zwolennikami większego zaangażowania biznesu w sprawy społeczne i środowiska, takimi jak E. M. Dodd czy A. B. Carroll. Wskazano również na różne okresy zainteresowania tematyką w Polsce, interesariuszy, korzyści i uwarunkowania dla CSR. To bardzo ciekawa analiza wskazująca na szerokie i wszechstronne rozpoznanie obszaru podjętej tematyki badawczej.

Dyskusyjne jest jednak uznanie w tych rozważaniach za M. Bernattem, że „za początki Koncepcji CSR można uznać wiek XIX, kiedy to 15 maja 1891 r. Papież Leon XIII ogłosił encyklikę *Rerum Novarum*” (str.

47). W rzeczywistości wiele takich praktyk i postulatów można wskazać w działaniach biznesu już wcześniej chociażby w praktykach i postulatach słynnego walijskiego przedsiębiorcy R. Owena (1771-1858), ale także polskich przedsiębiorców L. S. Kronenberga (1812-1878). Wskazuje się również na bardzo długą tradycję japońskich przedsiębiorców zapoczątkowaną już w okresie Edo (1603-1868). Ważne również dla tej pracy wydaje się wskazanie w ramach genezy CSR na słynne ustalenia *Okrągłego stołu z Caux* z 1986 r., gdzie przedstawiono odpowiedzialne zasady prowadzenia biznesu.

Rozdział 3 przedstawia sektor budowlany w Polsce. Po krótkim nawiązaniu do klasyfikacji już szeroko opisywanej we *Wstępie*, przedstawiono i zilustrowano wykresami sytuację w polskiej branży budowlanej, uwarunkowania dla funkcjonowania przedsiębiorstw, a także wpływ tej branży na życie społeczne i środowisko. W szczególności podjęto problematykę etyki w biznesie z perspektywy takich zachowań jak korupcja czy szara strefa oraz nowych trendów i obszarów społecznej odpowiedzialności w budownictwie.

Rozdział 4 jest rozdziałem badawczym, w którym Autorka podejmuje się analizy *Wdrażania zasad i realizacja postulatów społecznej odpowiedzialności biznesu w polskich przedsiębiorstwach sektora budowlanego*. Rozdział ten powinien być poprzedzony osobnym rozdziałem poświęconym materiałom i metodom. Jednakże kwestie te szeroko zostały omówione we *Wstępie*, a potem uzupełniane w różnych miejscach pracy tak jak, na przykład, w podrozdziale 4.5 przy okazji wykorzystania analizy czynnikowej (str. 168-169). Analizy w rozdziale 4. obejmowały wdrażanie zasad oraz formy i zakres realizacji działań, a także motywacje, bariery i efekty wdrażania społecznej odpowiedzialności biznesu. Analizy zilustrowane zostały licznymi wykresami i tabelami, które syntetycznie podejmowały poszczególne zagadnienia. Na uwagę zasługuje również analiza korespondencji, w tym mapy percepcji grupujące badane firmy z uwzględnieniem ich wielkości zatrudnienia i różnych zmiennych w zakresie CSR.

Rozdział 5 przedstawia modele wdrażania i realizacji zasad społecznej odpowiedzialności biznesu. Autorka w dużej części analizowała stopień realizacji poszczególnych zasad CSR opierając się na trzystopniowej skali: niski – średni – wysoki. Trudności, jednakże, sprawia precyzyjne określenie podstaw metodycznych tej analizy umożliwiających ocenę sposobu oceny i klasyfikacji poszczególnych działań na tej skali. Niewątpliwie jednak ciekawym rezultatem tych badań jest przedstawiony uproszczony model zachowania przedsiębiorstw polskiego sektora budowlanego w warunkach wymagań CSR, który porządkuje analizy Autorki z perspektywy różnych obszarów analizy.

Zakończenie wskazuje na najważniejsze rezultaty badań Autorki, podkreślając znaczenie przedstawionego modelu nie tylko poznawcze, ale również praktyczne z perspektywy projektowania polityki gospodarczej i społecznej. Autorka rekomenduje jednocześnie konieczność rozwijania dalszych badań ze względu na bardzo znaczną rozległość podejmowanych kwestii i ograniczone zasoby w ramach pracy doktorskiej.

Ocena wyboru tematu pracy i założeń badawczych

Temat pracy jest aktualny i obecnie szeroko dyskutowany w zakresie rozważań ekonomicznych odchodzących od traktowania biznesu z perspektywy postulowanej w pracach takich słynnych ekonomistów liberalnych jak M. Friedman. Zgadzam się z Autorką uzasadniającą na str. 8 podjęcie badań tym, że *„jak dotychczas nie przeprowadzono badań nad motywami, którymi kierują się polskie przedsiębiorstwa sektora budowlanego we wdrażaniu koncepcji CSR. Nie określono barier, które utrudniają przedsiębiorstwom budowlanym aktywność w zakresie CSR. Brakuje również opracowań, które wskazywałyby efekty, jakich oczekują przedsiębiorstwa budowlane z realizacji podjętych działań społecznie odpowiedzialnych”*. Oryginalność tej pracy polega na podjęciu zagadnienia z perspektywy branży dynamicznie rozwijającej się na polskim rynku, a jednocześnie stojącej przed wieloma wyzwaniami stawianymi w ramach postulatów społecznie odpowiedzialnego biznesu. Zbadanie zakresu społecznej odpowiedzialności tej branży, a także postrzegania wyzwań związanych ze zrównoważonym rozwojem oraz możliwości projektowania zachowań polskich przedsiębiorstw budowlanych stanowią oryginalny wkład zarówno w zakresie rozważań ekonomicznych jak i implementacji postulatów polityki gospodarczej, społecznej i ekologicznej.

Autorka stawia w pracy 5 pytań badawczych, które analizuje w oparciu o badania ankietowe wśród polskich przedsiębiorców branży budowlanej podejmującej działalność klasyfikowaną jako *roboty budowlane związane ze wznoszeniem budynków*. Autorka pośrednio uzasadnia swój wybór wskazując na znaczącą rolę tej szczególnej grupy przedsiębiorstw w świetle wzrostu inwestycji pobudzanych funduszami unijnymi czy istotnego znaczenia gospodarczego. Budowie modelu uwarunkowań wdrażania i realizacji zasad CSR w przedsiębiorstwach sektora budowlanego w Polsce Autorka przypisała pięć celów szczegółowych. W oparciu o pytania badawcze postawiono 6 hipotez:

1. Duże przedsiębiorstwa podejmują, celowe, sformalizowane działania, a ich aktywność w przedmiotowym zakresie może wpływać na strukturę organizacyjną jednostki.
2. Małe i średnie przedsiębiorstwa realizują postulaty i zasady społecznej odpowiedzialności biznesu w dużej mierze w sposób niesformalizowany. Działania takie nie są elementem strategii firmy.
3. Wielkość przedsiębiorstwa, obroty, staż oraz pochodzenie kapitału są czynnikami różnicującymi stopień wdrażania zasad w poszczególnych obszarach CSR.
4. Główne bariery związane z wdrażaniem CSR w małych i średnich firmach odnoszą się do ograniczeń w obszarze pozyskiwania wiedzy na temat CSR.
5. Właściciele i zarządzający małymi przedsiębiorstwami budowlanymi działania w zakresie CSR postrzegają wyłącznie jako koszt, który nie spowoduje żadnych dodatkowych korzyści.
6. Dla dużych firm wdrażających postulaty CSR korzyści wizerunkowe mają bardzo duże znaczenie, a korzyści finansowe mogą być oddalone w czasie.

Jako metody badawcze wskazano: *„analizę i krytykę piśmiennictwa, badanie dokumentów, sondaż diagnostyczny oraz wybrane techniki statystyczne”* (str. 10), a badanie przeprowadzono w trzech etapach: badania teoretyczne, badanie sondażowe oraz analizy statystyczne. W ramach drugiego etapu przeanalizowano odpowiedzi 177 małych, średnich i dużych przedsiębiorstw. Autorka arbitralnie przyjęła wielkość próby celowej na poziomie 100-200 respondentów uzasadniając to kosztami i ograniczonymi możliwościami badania, w tym w szczególności kosztami dotarcia do najliczniejszej grupy mikroprzedsiębiorców w badanej grupie przedsiębiorstw branży budowlanej (tj. sekcja F dział 41). Zgodnie z uwagami Autorki podkreślam to, że *„otrzymane wyniki należy interpretować ze*

szczególną starannością” (str. 13). Nie wiadomo, czy Autorka uwzględniła wykazaną nieproporcjonalność dobranej próby w stosunku do badanej populacji poprzez ważenie.

Rozprawa ma charakter teoretyczno-empiryczny, a zastosowane metody i techniki badawcze mają charakter zarówno analiz jakościowych jak i ilościowych. Można więc powiedzieć, że Autorka wykazała się znajomością i umiejętnością podejmowania zarówno rozważań teoretycznych w oparciu o bogatą literaturę (głównie w zakresie rozdz. 1-3) jak i analiz empirycznych. Pojawiające się problemy w zakresie doboru próby nie ujmują oryginalności przeprowadzonych analiz i nie stanowią przeszkody dla analiz formalnych, ale niewątpliwie wymagają większej staranności i ostrożnej interpretacji w zakresie wnioskowania.

Ocena merytoryczna pracy

W rozprawie na uwagę zasługuje bogata analiza teoretyczna problematyki CSR i rozwoju zrównoważonego. Autorka podjęła się próby szerokiego i całościowego spojrzenia na badaną problematykę. Analizy przedstawiają wiele różnych perspektyw nawiązując do dyskusji teoretycznych jak i standardów oraz polityki Unii Europejskiej i Polski. Analizy są przejrzyste i pozwalają uporządkować ogromny zakres pojęć i zależności z perspektywy podjętego tematu pracy.

W części empirycznej postawione pytania badawcze i hipotezy zostały prawidłowo i jasno sformułowane oraz konsekwentnie podjęte w kolejnych etapach procesu badawczego. Autorka stopniowo odniosła się do postawionych hipotez w aspekcie prowadzonych badań uzasadniając przyjęcie lub odrzucenie hipotezy w oparciu o przyjęte metody wnioskowania statystycznego (np. z wykorzystaniem testu χ^2). Mankamentem tej pracy jest brak dyskusji czy analizy tych wyników badań empirycznych z innymi badaniami w zakresie CSR, które pozwoliłyby na porównanie i ich odniesienie do analiz w innych sektorach polskiej gospodarki. Chociażby wspomniany w części teoretycznej raport MillwardBrown SMG/KRC PwC (2011) czy inny raport z tego samego okresu tego autorstwa: *Małe i średnie przedsiębiorcy regionu zachodniopomorskiego wobec społecznej odpowiedzialności biznesu*, wskazują na niektóre podobne rezultaty badań, na przykład w zakresie zróżnicowanych postaw wobec CSR w małych i średnich oraz dużych przedsiębiorstwach. Taka dyskusja pozwalałaby na wskazanie na specyficzne cechy oraz podobieństwa tej branży do innych przedsiębiorstw w pozostałych sektorach polskiej gospodarki.

Przedstawiony uproszczony model będący rezultatem analiz empirycznych pozwala na uporządkowanie najważniejszych kwestii w zakresie CSR w branży budowlanej. Model ten stanowi oryginalny wkład w rozważania ekonomiczne związane z problematyką CSR i rozwoju zrównoważonego. Jednakże celowy dobór próby wymaga bardzo ostrożnego wnioskowania i dużej staranności na etapie analiz tych wyników empirycznych. Nieprecyzyjnie przedstawiono również kryteria systemu stopniowania, które posłużyły do zbudowania podstaw modelu w ramach różnych wymiarów CSR. Analizę tę utrudnia nietypowa struktura związana z analizą metodyczną zamieszczoną w odległym od rozdziału empirycznego *Wstępie* pracy.

Wnioski końcowe

Autorka niniejszej rozprawy doktorskiej wykazała się ogólną wiedzą teoretyczną z zakresu nauk ekonomicznych oraz możliwością samodzielnego prowadzenia analiz, badań i rozważań naukowych. Szeroki zakres wykorzystanej literatury, w tym angielskojęzycznej, logiczne analizy związane z funkcjonowaniem przedsiębiorstw w świetle wspólnie szeroko postulowanych celów rozwoju zrównoważonego oraz wykorzystanie różnych metod pozwoliło na zweryfikowanie stawianych hipotez i świadczy o dobrej znajomości warsztatu badawczego Autorki. Jednocześnie praca stanowi oryginalną analizę problematyki społecznej odpowiedzialności biznesu z perspektywy koncepcji rozwoju zrównoważonego w branży budowlanej w Polsce. Rozważania związane z koncepcją rozwoju zrównoważonego są dużym wyzwaniem dla rozważań naukowych, gdyż powinny być związane z bardzo szerokim spojrzeniem i wszechstronną analizą współzależności społeczno-ekonomicznych i ekologicznych. Autorka włożyła wiele wysiłku dla zilustrowania i syntetycznego ujęcia analizowanych problemów, co niewątpliwie stanowi znaczny wkład w zrozumienie problematyki rozwoju zrównoważonego. Ograniczenia związane z doborem celowym próby i wskazywane niejasności czy brak precyzji nie podważają pozytywnej oceny rozprawy.

Dlatego też Autorka spełnia warunki stawiane rozprawom doktorskim i wnoszę, aby Rada Akademiowa Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu przyjęła rozprawę doktorską pod kierunkiem prof. WSB dr hab. Arnolda Bernaciaka dopuszczając mgr Małgorzatę Halaburdę do publicznej obrony.

prof. UPP dr hab. Dariusz Pieńkowski